

О. Ю. Ленартович -
кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і
новітньої історії України Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Вітчизняні та зарубіжні дослідження українського визвольного руху на Волині у роки Другої світової війни

*Роботу виконано на кафедрі нової і новітньої історії
України ВНУ ім. Лесі Українки*

В статті зроблено спробу аналізу вітчизняної історіографії присвяченої дослідженню українського визвольного руху на Волині в роки Другої світової війни. Зроблено спробу визначити загальний стан розробки проблеми, окреслити коло малодосліджених питань, визначити нові методологічні підходи сучасних істориків у цій царині.

Ключові слова: дослідження, історіографія, методика, Волинь, історія.

Ленартович О. Ю. Отечественные и зарубежные исследования украинского национально-освободительного движения на Волини в годы Второй мировой войны. В статье сделана попытка анализа отечественной историографии посвященной исследованию украинского освободительного движения на Волини в годы Второй мировой войны. Предпринято попытку определить общее состояние разработки проблемы, начерчен круг малоизученных вопросов, определены новые методологические подходы современных историков в этой сфере.

Ключевые слова: исследование, историография, методика, Волинь, история.

Lenartovich O. Yu. Domestic and foreign researches of the Ukrainian liberation ovement are on Volini in the years of Second world war. In the article the attempt of analysis of domestic historiography of devoted is done to research of the Ukrainian liberation movement on Volini in the years of Second world war. An attempt to define the common state of development of problem, outline the circle of scantily explored questions, define new methodological approaches of modern historians in this area is done.

Key words: research, historiography, method, Volin', history.

Історія Другої світової війни викликає посилений інтерес вітчизняних істориків. Серед проблемних питань, що досліджуються, чільне місце займає український визвольний рух. Більшість науковців висвітлюють ці питання через призму подій в Галичині - регіоні де зародилася ОУН та існував найбільш впертий опір радянській владі. Волинь згадувалася лише у контексті зародження національної армії - УПА та, як територія де найбільш жорстоких форм набув польсько-український конфлікт. Історіографія присвячена дослідженню визвольного руху на Волині є малочисельною. Її аналіз допоможе молодим науковцям визначити для себе коло джерельної бази та полегшить її пошук.

Метою запропонованої розвідки є наступне:

- проаналізувати праці вітчизняних істориків присвячені проблемам зародження та поширення національно-визвольного руху на Волині;
- дати характеристику змістовій частині праць;
- визначити сучасні методологічні підходи до висвітлення української історії.

Здобуття Україною незалежності дало змогу активізувати зусилля вітчизняних істориків у справі об'єктивного висвітлення проблемних питань історії Другої світової війни. Цьому процесу сприяла загальна демократизація суспільно-політичного життя та поступове розсекречення архівних спецфондів. Особлива увага приділялася дослідженню національно-визвольних змагань. Згідно підрахунків О. Лисенка й О. Маруценка, за період 1998-2002 рр. було опубліковано понад 1400 праць з цієї проблематики [26].

Значна частина публікацій початку 1990-х рр. носила переважно компілятивний характер, переповідала зміст творів теоретиків українського націоналізму, мала бідну джерельну базу, а висновки носили радше емоційний, аніж науковий характер. До таких робіт можна віднести книги О. Багана "Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї" [1], В. Іванишина "Нація. Державність. Націоналізм" [7], П. Дужого "Степан Бандера - символ нації. Ескізний нарис про життя та діяльність провідника ОУН" [6].

Ідеалізація діяльності ОУН і УПА була характерною рисою для перших праць М. Коваля "ОУН- УПА і "третій рейх"" [10], "Другий фронт Великої Вітчизняної війни: (Рух Опору на Україні 1941-1944)" [19], в яких автор концентрував увагу на двофронтовій стратегії боротьби самостійницького руху. Пізніше акценти змінюються - з'являється критичний аналіз, об'єктивна оцінка, що значно підвищує наукову цінність його публікацій [18; 20; 21; 22; 23].

В. Кучер відноситься до тих вітчизняних науковців, які вперше дослідили програмні положення самостійницького руху крізь призму змін у політичній доктрині ОУН. Автор намагався визначити об'єктивні і суб'єктивні причини трансформації ідеології інтегрального націоналізму в бік демократизації, проаналізувати їх вплив на тактику УПА [27; 28].

Всі згадані вище праці носять характер наукових розвідок і присвячені вивченню окремих питань, пов'язаних із українським національно-визвольним рухом. Перші спроби провести комплексне дослідження діяльності ОУН та УПА здійснив А. Кентій. Протягом 1998-1999 рр. автор опублікував низку монографій, присвячених процесам становлення і розгортання організаційної діяльності ОУН, формування та збройної боротьби УПА. На основі широкої джерельної бази дослідник визначив мотивацію створення ОУН, її політичну доктрину, причини трансформації політичних поглядів керівного складу організації, а також нові концепції у визвольному русі наприкінці Другої світової війни. Не дивлячись на його величезну дослідницьку роботу, історія генези визвольного руху на Волині не знайшла повного відображення. Події в регіоні згадуються лише в контексті діяльності УПА у 1943-1944 рр. [12-17].

Активізації досліджень сприяла діяльність робочої групи, створеної в Інституті історії України НАН України при Урядовій комісії для підготовки історичної довідки про діяльність ОУН та УПА (у вересні 1997 р.). До складу дослідницької групи увійшли: С. Кульчицький, який приділив головну увагу висвітленню питань становлення націоналістичної ідеології та її реалізації у довоєнний період; А. Кентій та О. Лисенко - досліджували тактику та стратегію ОУН і УПА в період 1941-1945 рр.; В. Сергійчук - вивчав питання протистояння самостійницького руху та радянської влади у повоєнні роки. Результатом роботи стала узагальнююча праця авторського колективу "Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка", опублікована у 2000 р. в Києві [31]. Незавершеність роботи спонукала до її продовження. Було розширено склад робочої групи. Крім вищезгаданих осіб до неї увійшли: І. Патриляк, В. Дзьобак, І. Ільющин, Г. Касьянов та ін. Кожен із науковців займався дослідженням окремих питань з історії визвольного руху. За період 1998-2004 рр. у видавничому відділі Інституту історії України НАН України було видруковано 27 книг загальним обсягом 5 723 с. (290 друк. арк.). Серед них на особливу увагу заслуговують згадані вище публікації А. Кентія, численні анотовані покажчики, підготовані Г. Папакінім, О. Вовком, З. Яцишиним, С. Кокінім [25; 34; 35]. Монографічні праці І. Ільюшина висвітлюють польсько-українське протистояння на Волині в роки Другої світової війни [8; 9]. Зокрема, остання з опублікованих ним у 2009 р. праць "Українська повстанська армія: протистояння в Західній Україні (1939-1945 рр.)" присвячена аналізу причин та відтворенню перебігу збройної боротьби між УПА і АК. Автор залучив до наукового обігу значну кількість раніше не відомих документів, що зберігаються в українських та польських архівах. Його науковий доробок став основою для підготовки фахового висновку вищезгаданої робочої групи у частині визначення причин, перебігу та наслідків українсько-польського конфлікту на Волині.

Діяльність волинського отамана Т. Боровця відображена в монографії В. Дзьобака "Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941-1944 рр.)", опублікованій у 2002 р. [4]. Автор вперше в українській історіографії зробив спробу проаналізувати проблему ролі і місця Т. Боровця в українському визвольному русі. Аналізуючи архівні матеріали, опубліковані документи, спогади, він намагався відтворити процес формування Поліської січі та УНР, якими в різні періоди командував волинський отаман. Часом йому не вистачає критичного підходу при аналізі мемуарної літератури, не належним чином оформлені додатки (відсутні посилання на джерела). Не дивлячись на ці недоліки, монографія В. Дзьобака має високу наукову цінність.

Подібній проблемі присвячена монографія С. Стельниковича "Український національний рух Опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис" [33]. Її друге, виправлене і доповнене видання було опубліковано у 2010 р. Автор концентрує увагу на питаннях становлення ідеологічних засад бульбівського руху, дипломатичних зносинах УПА-(Б-Б) - УНР з зовнішньополітичними чинниками та українськими націоналістичними організаціями. Характеризуючи взаємостосунки із еміграційним урядом УНР, дослідник помилково стверджує про зв'язок волинського отамана з керівництвом ДЦ УНР до 22

червня 1941 р., героїзує бульбівську УПА, називаючи її "всенародною" армією. До заслуг автора слід віднести зібраний великий фактичний матеріал, що дає змогу відтворити загальну хроніку подій.

Заслуговує на увагу монографія Г. Касьянова "Теорії нації та націоналізму", опублікована в 1999 р. [11]. Автор досліджує традиційні та сучасні теорії нації і націоналізму. Головна увага присвячена висвітленню таких понять, як генеза нації та націоналізму, а також культурні, соціальні, політичні й ідеологічні передумови їх появи. У роботі проаналізовано доробок західних науковців у цій царині. Узагальнюються найсучасніші теоретичні напрацювання вітчизняних дослідників.

Автор намагається довести тезу про багатогранність поняття нація та спростовує твердження радянської історіографії про тотожність українського націоналізму і фашизму. Робить спробу сформувати понятійний апарат на ґрунті наукового, а не публіцистичного бачення. Праця відіграє важливу роль для усвідомлення молодими науковцями предмету дослідження.

Подібній проблематиці присвячена наукова розвідка В. В'ятровича "До проблеми формування ідейно-програмних засад українського визвольного руху 1920-х - 1950-х рр." [3]. У ній автор, в цілому, підтримує висновки сформульовані Г. Касьяновим, але критикує його за вузькість досліджуваної проблеми і доводить, що початок становлення ідеології ОУН слід відносити до першої половини 1920-х рр.

Згадані вище наукові розвідки були покладені в основу колективної монографії, підготованої у 2005 р. вищезгаданою робочою групою істориків, створеною при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА - "Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси". Ця робота залишається найбільш повною узагальнюючою працею з історії українського визвольного руху. В ній частково відображені Волинські події у зв'язку із діяльністю Т. Боровця, створенням УПА та польсько-українським протистоянням. Слід зауважити, що автори публікації оминають увагою питання, пов'язані із організаційним становленням ОУН на Волині в 1930-х - 1940-х рр. Не визначено роль і місце регіону у визвольних змаганнях. Традиційно Галичина знаходиться в центрі уваги, а тому залишається поле для дослідницької роботи.

Першу спробу комплексно дослідити діяльність ОУН на Волині здійснила Г. Стародубець у праці "ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941-1943 рр.)" [32]. Автор обмежила дослідження періодом 1941-1943 рр. і сконцентрувала увагу на змінах у політичній доктрині ОУН, епізодично згадала про ФУР, НВРО та діяльність Т. Боровця. Основу джерельної бази дослідження склали відомі науковому загалу програмні документи ОУН та накази Головного командування УПА. Специфіка регіону, деталізація подій, фактів, причинно-наслідкові зв'язки автором не відтворені повною мірою.

Подібній проблематиці присвячена і праця В. Мазурка "Самостійницький рух на Волині в 40-х - на поч. 50-х років ХХ ст." [30]. Автор акцентує увагу на трансформації ідеології ОУН, відтворює взаємостосунки між УПА та червоними партизанами, оминаючи "незручні" (відсутня або вузько представлена у центральних державних архівах джерельна база) для дослідження проблемні питання, пов'язані із організаційним становленням ОУН в регіоні, визначенням кількісного та якісного складу націоналістичного підпілля.

Спробу дослідити діяльність ОУН-б і запілля УПА на Волині й південному Поліссі в 1941-1944 рр. зробив В. Ковальчук. Автор акцентує увагу на діловодній документації запілля УПА, структурі і мережі націоналістичного підпілля на Волині, робить ґрунтовний аналіз історіографії та джерельної бази дослідження. Робота насичена фактичним матеріалом і має неабияку наукову цінність [24].

Серед доробку Волинських дослідників слід відзначити узагальнюючі праці В. Барана і В. Токарського "Україна: західні землі 1939-1941 рр." [2], М. Кучерепи і В. Вісина "Волинь: 1939-1941 рр." [29], В. Дмитрука "Вони боролися за волю України" [5]. Окремі параграфи цих розвідок стосуються запропонованої тематики, змальовують загальну картину волинських подій періоду 1920-х - 1940-х рр., торкаючись проблем суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, процесів радянзації, генези українського визвольного руху в регіоні, польсько-українських взаємостосунків.

Сучасна вітчизняна історіографія переживає період своєї "націоналізації". Значна увага істориків приділяється питанням історії ОУН та УПА, аналізу ідеології національно-визвольного руху. Спостерігається значне розширення джерельної бази робіт за рахунок оприлюднення фондів колись закритих архівосховищ, можливості працювати з документами, що зберігаються поза межами України. Наукова цінність досліджень вітчизняних істориків постійно зростає завдяки якісно новому рівню підготовки матеріалів, їх об'єктивного аналізу, відсутності політичного тиску. Поряд з цим з'являються

нові методологічні тенденції - так звана модерна історіографія, яка пропонує обмежити висвітлення окремих подій та фактів вітчизняної історії. Натомість пропонується загальноєвропейська схема висвітлення історії, як глобальних міжнародних процесів. Серед нових напрямків дослідження пропонується вивчення питання про історичну пам'ять народу, тобто, які події, матеріальні та нематеріальні об'єкти можуть з нею асоціюватися, хто і як повинен впливати на формування світогляду населення, якими повинні бути важелі впливу держави і її роль у формуванні патріотичних почуттів громадян та ін. Яскравим прикладом таких тенденцій є поява часопису "Україна модерна", започаткованого Я. Грицаком, де популяризуються нові напрямки досліджень.

Поряд із працями вітчизняних істориків існує низка робіт зарубіжних авторів, присвячених дослідженню ідеології націоналізму, причин появи самостійницького руху в Україні та його генези. Серед них слід виділити публікації П. Альтера "Націоналізм" [36], Б. Андерсена "Уявна спільність: відображення походження і розвитку націоналізму" [37], Д. Армстронга "Український націоналізм" [38], Ф. Баркгорна "Радянський російський націоналізм" [39] та ін.

Проблеми міжнародного протистояння на Волині знайшли відображення у численних працях польських істориків. Першою відомою працею можна вважати книгу А. Щесняка і В. Шоти "Дорога в нікуди", опубліковану в 1973 р. у Варшаві. Увагу авторів привернули питання, пов'язані із діяльністю ОУН, УПА та польського націоналістичного підпілля. Констатувався факт співпраці між ними [48].

Подібна позиція характерна і для доробку Е. Пруса, який концентрує увагу читача на антирадянській та антипольській спрямованості українського самостійницького руху, звинувачує українських націоналістів у колаборації з окупаційною владою, формує негативний стереотип сприйняття ОУН і УПА, як злочинних організацій. Слід підкреслити надзвичайну популярність автора на батьківщині. Його праці "Герої під знаком тризуба" [43], "Атаманія УПА" [44] та інші формували громадську думку, визначали методологічні підходи до вивчення проблемних питань українсько-польських взаєностосунків у роки Другої світової війни кінця 1980-х - початку 1990-х років.

Науковий підхід до вивчення проблемних питань спільної, польсько-української історії, став можливим із зміною політичного курсу в Польщі. З'явилася низка праць, у яких піддавались критиці усталені методологічні стереотипи. До "ревізійницької" течії можна віднести публікації, Г. Мотики "Співпраця АК і УПА 1945-1947" [41], "Боротьба польсько-українська 1943-1948" [42], А. Сови "Стосунки польсько-українські 1939-1947" [47] та ін. Для цих робіт характерне визнання помилковості національної політики Польщі у міжвоєнний період, засудження антиукраїнських акцій АК. Разом з тим, дії ОУН та УПА щодо польського населення визначаються, як злочинні. Відповідальність за "волинську трагедію" вони перекладають на український бік. Виключенням можна вважати науковий доробок Р. Торжецького, який почав акцентувати увагу на позитивних і конструктивних моментах у польсько-українських взаєностосунках, не намагаючись покласти відповідальність на одну із сторін [49-51].

Проблемам Другої світової війни у контексті відносин між українським, російським і польським народами присвячено працю ректора Жешовського університету, професора В. Бонусяка "Росія, Польща і Україна в ХХ ст.". Автор розглядає встановлення радянської влади на західноукраїнських землях в 1939-1941 рр., як окупацію Польщі, досліджує політику німецької окупаційної влади на території СРСР, при цьому, український матеріал губиться в загальному контексті, що утруднює його аналіз. Подібну позицію займає А. Гловацький у праці "Ради проти поляків на східних землях II Речі Посполитої 1939-1941" [40]. Праця просякнута глибоким патріотизмом, що не заважає автору робити об'єктивні висновки.

Доволі різкою тональністю та тенденційністю вирізняються публікації представників "традиційної" польської історіографії. Частина з них була безпосередніми учасниками подій або їх свідками. Вони акцентують увагу на звинуваченні ОУН та УПА у масових вбивствах польського населення в роки Другої світової війни, доводять правильність і необхідність асиміляторської політики польських урядів у період 1920-х - 1930-х рр., виправдовують проведення "відплатних акцій" АК. Часто згадані звинувачення не мають документального підтвердження, а висновки носять емоційний характер. До цієї категорії науковців можна віднести Є. і В. Семашків, В. Романовського, В. Філяра, Ч. Патрача та ін. [45; 46; 52; 53].

Необхідність науково обґрунтувати власні концепції та виробити спільний підхід до висвітлення суперечливих питань стимулювали початок процесу плідної співпраці між вітчизняними та польськими істориками. В березні 1996 р. почав працювати постійний науковий семінар - "Україна - Польща: важкі питання", який продовжується і до цього часу. Результатом його проведення стала низка публікацій, присвячених українсько-польським взаєностосункам періоду 1918-1947 рр. Безперечний інтерес та наукову цінність мають підготовані учасниками наукові доповіді, виступи на дискусіях, визначені

узгодження та виявлені розбіжності у висвітленні суперечливих питань. Волинська проблематика теж знайшла своє відображення у цих публікаціях. Головним чином увага акцентувалася на втратах польського та українського населення, діяльності АК та УПА в регіоні.

Джерела та література

1. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. / О. Баган. - Дрогобич: "Відродження", 1994. - 192 с.
2. Баран В., Токарський В. Україна: західні землі: 1939-1941 рр. / Володимир Баран, Василь Токарський. - Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. - 448 с.
3. В'ятрович В. До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-х - 1950-х рр. / Володимир В'ятрович. // Український визвольний рух: Науковий збірник. Ред. кол.: Володимир В'ятрович, Роман Грицьків (від. ред.), Ярослав Дашкевич та ін. - Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр дослідів визвольного руху, 2007. - 36. 9. - С. 61-82.
4. Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941-1944 рр.). / Володимир Дзьобак. - К.: Інститут історії України НАН України, 2002. - 260 с.
5. Дмитрук В. Вони боролись за волю України. У 3 т. - Т. 3. / Участь ОУН і УПА у національно- визвольній боротьбі українського народу в 1941-1956 рр. за матеріалами Волині і Полісся. / В. Г. Дмитрук. - Луцьк: Вид. обласна друкарня, 2006. - 404 с.
6. Дужий П. Степан Бандера - символ нації. Ескізний нарис про життя та діяльність провідника ОУН. У 2-х частинах. - Ч. 1. / Петро Дужий. - Львів: Галицька вид. спілка, 1996. - 190 с.
7. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. / В. Іванишин. - Дрогобич, 1992. - 204 с.
8. Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. / Ігор Ільюшин. - К.: Інститут історії України НАН України, 2000. - 288 с.
9. Ільюшин І. Волинська трагедія 1943-1944 рр. / Ігор Ільюшин. - К.: Інститут історії України НАН України, 2003. - 313 с.
10. Камінський А. Соціологічне тло конфліктних ситуацій у організованому націоналістичному русі. / А. Камінський. // Сучасність. - 1992. - № 7. - С. 58-65.
11. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. / За ред. Георгій Касьянов. - К.: "Либідь", 1999. - 352 с.
12. Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). / А. В. Кентій. - К.: Інститут історії України НАН України, 1998. - 201 с.
13. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941-1942 рр. / А. В. Кентій. - К.: Інститут історії України НАН України, 1999. - 201 с.
14. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. / А. В. Кентій. - К.: Інститут історії України НАН України, 1999. - 287 с.
15. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944-1945 рр. / А. В. Кентій. - К.: Інститут історії України НАН України, 1999. - 220 с.
16. Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946-1956 рр.). / А. В. Кентій. - К.: Інститут історії України НАН України, 1999. - 183 с.
17. Кентій А. " Двофронтна" боротьба УПА (1943 - перша половина 1944 рр.). // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. / За ред. С. Кульчицького. К.: "Наукова думка", 2005. - С. 160-222.
18. Коваль М. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.): Спроба концептуального бачення. / М.В. Коваль. - К.: "Вища школа", 1994. - 58 с.
19. Коваль М. Другий фронт Великої Вітчизняної війни: (Рух Опору на Україні 1941-1944). // Армія України. - 1995. - 4 квітня.
20. Коваль М. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. / М. Коваль. - К.: "Вища школа", 1995. - 194 с.
21. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняних війнах (1939-1945 рр.). / М. В. Коваль. - К.: "Альтернативи", 1999. - 336 с.
22. Коваль М. ОУН-УПА: між третім рейхом і сталінським тоталітаризмом. / М. В. Коваль. // УІЖ. - 2000. - № 3. - С. 3-21.
23. Коваль М. ОУН-УПА: між третім рейхом і сталінським тоталітаризмом. / М. В. Коваль. // УІЖ. - 2000. - № 4. - С. 3-19.
24. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941-1944 рр.). / Володимир Ковальчук. Серія "Літопис УПА" - Бібліотека. - Т. 7. - Торонто-Львів: "Літопис УПА", 2006. - 512 с.

25. Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. - Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944-1953). / С. А. Кокін. - К.: Інститут історії України НАН України, 2000. - 208 с.
26. Кульчицький С. Українські націоналісти в червоно-коричневій Європі. / Станіслав Владиславович Кульчицький. // Сучасність. - 1999. - № 4 - С. 70-85.
27. Кучер В. ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну. / Володимир Іванович Кучер; Ін-т національних відносин і політології НАН України. - К.: Бібліотека українця, 1997. - 104 с.
28. Кучер В., Дробот І. ОУН-УПА і українське питання: Погляд з сьогодення. / В. Кучер, І. Дробот. - К.: "Генеза", 1997. - 70 с.
29. Кучерепа М., Вісин В. Волинь: 1939-1941 рр. Навчальний посібник. / Микола Кучерепа, Валентин Вісин. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. - 486 с.
30. Мазурок В. Самостійницький рух на Волині в 40-х-на поч. 50-х років ХХ століття. / Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата іст. наук. Ін-т історії України НАН України. - К., 2006. - 23 с.
31. Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка / Від. ред. С. В. Кульчицький. - К.: Інститут історії України НАН України, 2000. - 129 с.
32. Стародубець Г. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941-1943 рр.). / Галина Миколаївна Стародубець. - Тернопіль: "Підручники і посібники", 2002. - 144 с.
33. Стельникович С. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис. Видання друге, виправлене і доповнене. / Сергій Стельникович. - Житомир: Полісся, 2010. - 392 с.
34. Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України. Анотований покажчик фондів УПА (1942-1946). - Вип. 1. / Автор передмови Г.В. Папакін, упорядники: Г. В. Папакін, О.Д. Вовк, З. Яцишин. - К.: Інститут історії України НАН України, 1999. - 61 с.
35. Фонди і історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України. Анотований покажчик фондів УПА (1941-1957). - Вип. 2: Анотований покажчик фондів партійних органів УРСР, в яких відбилася боротьба з УПА. / Автор передмови та упорядник Г. В. Папакін. - К.: Інститут історії України НАН України, 2000. - 48 с.
36. Alter Peter. Nationalism. - London, New-York, Sydney, Auckland, 1994. - 170 s.
37. Anderson B. Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism. - Cornell, 1983. - 224 s.
38. Armstrong D. A. Ukrainian Nationalism. - New-York, 1963. - 361 s.
39. Barghoorn F. C. Soviet Russian Nationalism. - New-York, 1976. - 330 s.
40. Glowacki A. Sowiesi wobec polakow na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939-1941. - Lodz, 1998. - 695 s.
41. Motyka G. Wnuk R. Pany I rezuny Wspolpraca AK-WIN I UPA 1945-1947. - Warszawa, 1997. - 212 s.
42. Motyka G. Tak bulo w Bieszadach. Walki polsko-ukrainskie 1943-1948. - Warszawa, 1999. - 552 s.
43. Prus E. Herosi spod znaka tryzuda. - Warszawa, 1985. - 346 s.
44. Prus E. Atamania UPA. - Warszawa, 1988. - 367 s.
45. Romanowski W. ZWZ-AK na Wolyniu 1919-1944. - Lublin, 1993. - 407 s.
46. Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistow ukrainskich na ludnosci polskiej Wolynia 1939-1945. - T. 1-2. - Warszawa, 2000. - 1440 s.
47. Sowa A.L. Stosunki polsko-ukrainskie 1939-1947. - Krakow, 1998. - 342 s.
48. Szczesniak A. Szota W. Droga do nikad. Dzialalnossc organizacji ukrainskich najonalistow I jej likwidacja w Polsce. - Warszawa, 1973. - 587 s.
49. Torzecki R. Kwestia ukrainsko w polityce III Rzeszy. 1933-1943. - Warszawa, 1972. - 388 s.
50. Torzecki R. Konyтакты polsko-ukrainskie na tle problemu ukrainskiego w polityce polskiego radu emigracyjnego I podziemnia (1939-1944). // Dzieje najnowsze. - 1981. - № 1-2. - S. 319-346.
51. Torzecki R. Policy I ukraincy. Sprawa ukrainska w czasie II wojny swiatowej na terenie II Rzeczypospolitei. - Warszawa, 1993. - 349 s.
52. Filar W. "Burza" na Wolyniu. - Warszawa, 1997. - 288 s.
53. Filar W. Eksterminacja ludnosci polskiej na Wolyniu w drugiej wojnie swiatowej. - Warszawa, 1999. - 438 s.